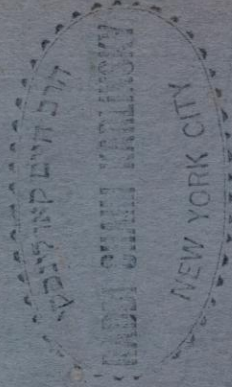

רבי חיים פישל עפשטיין

חייו, תורתו ופעולותיו

מאת

הרב חיים קרלינסקי

הדפוס מהדואר, שנה מ"א, גלילות ל"ה, ל"ט

עם תוספות.

ניו יורק, תשכ"ג

זכרה הברוך של מרים פייגנבוים, בתו הכירה
של הרב חיים פישל עפשטיין, שנקטפת בדמי
ימיה, כ"ט אייר, תשכ"ב.

הרב חיים מישל פפסטיין

א. איש האשכולות

וְהַתּוֹרָה הַתַּלְמוּדִי, אִישׁ הָאֲשֻׁכּוֹלוֹת — אִישׁ שֶׁהָלַךְ בִּי, אֵין בּוֹ מִשּׁוֹם הַגּוֹמָה לְהַגְדֵּת אִישׁוּתוֹ שֶׁל רַבִּי חַיִּים פִּישֶׁל עֲפֻשְׁטִין, רַבֵּת הַגּוֹזֵנִים הִיְתָה אִישׁוּתוֹ, מִזִּיגָה שֶׁל מוֹת וְלֵב, גְּדֻלַּת וּפְשֻׁטוֹת, וְנִתְגַּלְמוּ בָּהּ הַמִּידוֹת וְהַסְגֻלוֹת שֶׁמֶנּוּ חֲכָמֵינוּ בְּרַב וּבִמְנַהֵיג רֹחַנִי: תוֹרָה וִירָאָה, מִידוֹת וְנִימוּסִין, אֲצִילוֹת־רוּחַ וּכּוֹר־לֵב, אֲהַבַת הַשְּׁלֹם וְגִמְלֵלוֹת חֲסִדִּים, וְעַל כּוֹל — אֲהַבַת יִשְׂרָאֵל.

וּבְרוּ כְּתוּבוֹ: קוֹמָה יִשְׂרָאֵל, פִּטְרֵי־אַרְכִּלִית, קְלַסְת־רַפָּנִים יִפְהוּ וְעֵדִין וְעֵינִים מִפִּיקוֹת רֹדֶף מִיּוֹחַד, אֵף הַקְּפִיד עַל חִיצוֹנִיוּתוֹ. בְּגָדָיו תָּמִיד נִקְיִים וּמְגוּחָצִים, זָקֵנוּ שְׁעִטֵּר אֶת פָּנָיו הַמְּאִירִים עֲשׂוֹי וּמְסוּרָק יִפְהוּ, הִלְכוֹ מִתּוֹן וְדִיּוּבּוֹר עִם הַבְּרִיּוֹת בְּנֻחַת, דִּיּוּקָן שֶׁל נֶסֶךְ קָדוֹם — תוֹרָה מִפּוֹאֶרֶה בְּכָל מִפּוֹאֵר.

עֲמָקָן הָיָה מִטְבָּעוֹ. לֹא סָבַל אֶת הַשִּׁטְחִיּוּת, וְעוֹד יוֹתֵר שָׂנָא אֶת הַבִּיטוּלִי. גַּם דְּעוֹת הַמְּגוּגּוֹת לְשִׁיטַת חַיִּין וְהַשִּׁי-קְפוּתֵי, לֹא בִיטְלָן כְּאַחֲרֵי־יָד, אֲדַרְבֵּי, חֲתָר לְגִלּוֹת אֶת הַחַיּוֹב שֶׁבָּהֶן, כְּפִי שֶׁאָמַר פֶּעַם: "כִּשְׁם שֶׁאִי־אֶפְשֶׁר לְבַר בְּלִי תְבוּ, כֵּךְ — וְעוֹד יוֹתֵר — אִי אֶפְשֶׁר לִתֵּן בְּלִי בְּרִי". הָיָה נוֹהֵג יָחַס שֶׁל כְּבוֹד וְהִנָּחָה בְּכָל אָדָם, אִפְּלוּ בְּמַתְנַגְדֵי דְּעוּתָיו. בְּמִיּוֹחַד הָיָה זֶהִיר מִלְּפֻגֵעַ בְּכַבּוֹדָם וּבְהַצְרָחָתוֹתֵיהֶם שֶׁל הַמַּתְלַבְּטִים בְּבַעֲיוֹת דָּת וְאַמוּנָה, הוּא הֵבִין אֶת לְבַט־יִתְנַפֵּשׁ וִיסוּר־יִתְפַּקֵּד שֶׁל הַמַּתְקַדְּמִים, וְהוֹרָעִים בְּדַרְכֵי תַחִיּוֹם, וְהַתְרַעַם עַל אֱלֹה שֶׁסָּטוּ מִן הַקֹּדֶם שֶׁמִּתְחוּ חֲכָמֵינוּ בּוֹ: "לַעֲלֹם תָּהָא שְׂמַאל דִּוְחָה וְיִמִּין מְקַרְבָּתָ". וְאַמֵּם, בִּימֵינוּ הַמְּקַרְבַת הַצִּלְחִי לְרֶכֶךְ לְבָבוֹת

ולאחות קרעים, ובנועם הליכותיו ומידברותיו ידע לשדל את הבית ולהשיב לב בנים על אבותם.

עם זה היה יציב באופיו ותקיף בדעותיו. מנעוריו, בשבתו עדיין על ספסל בית-המדרש, עיצב את השקפת חייו, בן, "שביל הזהב", ועד יומו האחרון התחזק בהשקפתו זו והתרחק מקיצוניות. כן לא נטה מדרך ה"ציונות", מאז ספגה נפשו הפיוטית את הקסם של חזון הגאולה בימים שלמד בישיבת ואלוז'ין. לא פעם ניסו רבים וגם גדולים להטותו ל"חלום" האנטי-ציוני, בו הלכו בימים ההם גדולי הרבנים, רובם ככולם, ולא עלה בידם להחזיר מעמידתו האיתנה, אף-על-פי שדבר זה גרם לו נזק וצער וגם האט את עלייתו ב"סולם" הרבנות. אדרבה, מיום ליום בשל רעיון הציונות בלבו ושוב לא היה רק אותו ותומך, אלא גם פעיל בחוג הציונים הדתיים. וכאשר התכנסה בשנת תרס"ב האסיפה של ציוני רוסיה במינסק, היה רבי חיים מישל עפשטיין אחד מיחיד הסגולה של רבני הפלך שנמנו עם צירי האסיפה¹.

היה איש השלום, וחזונו היה אחדות ישראל על כל שכבותיו ומפלגותיו. קרא תגר אפילו על מחלוקת "לשם שמים", וגם ל"מלחמת מצוה" לא נתן ידו. ברם, במקום שחשש לחילול שם-שמים וכבוד ישראל בין העמים, יצא מגדרו ובגבורה עילאית עמד בפרץ לקנא קנאת עם ישראל וכבוד היהדות לכלי חת וללא משוא-פנים.

בשנת תרס"ט התכנסה בווארשה ברשיון השלטון (יושן אומרים — ביזמת השלטון) אסיפת רבנים מתחום עשרת הפלכים הפולניים, שהיו כבושים בידי רוסיה. בעיני יהודי פולין נחשבו יהודי פלך סובאלק ל"ליטאים", אולם

1) לדברי הרב י"ל מיימון ז"ל, השתתף הרב עפשטיין בוועידת מינסק מטעם "המזרחי". ועי' "שרי המאזי" חלק א', עמ' 231.

הואיל ופלך סובאלק היה אחד מעשרת הפלכים הפולניים וחוק הוא חוק, הוזמן לאסיפה זו גם רבי חיים פישל עפשטיין, ששימש אז רבה של העיר סיניי בפלך סובאלק. בימים ההם רבה היתה השפעתם של האדמו"רים ו"חצור" תיקום" על חיי היהודים בפולין. גם השלטון הצארי היה מעוניין או, מטעמים מדיניים, להגביר את שלטונם והשפעתם של האדמו"רים על ההמון. בהרבה קהילות נתמנו הרבנים ושאר משמשים בקודש לא לפי בחירתם החופשית של בני הקהילות, אלא לפי הוראתו של אחד האדמו"רים, ועל אף התנגדותו של רוב הקהל, היה המינוי מאושר על-ידי השלטון וניתן לו תוקף חוקי. רבנים אלה החזיקו טובה למטיביהם וקיבלו בהכנעה את מרותם של האדמו"רים. אין צורך לומר, שבתנאים אלה היו האדמו"רים מכניז התוכניות וראשי המדברים באסיפות רבניות, והרבנים בעצמם נדחקו לקריוויות הם ובעיותיהם. היתה זו הפעם הראשונה, שר' חיים פישל עפשטיין השתתף באסיפה של רבני פולין. בעינו החדה ובתפיסתו המהירה עמד הרב "הליטאי" מייד על המצב הקיים ובא לידי מסקנה, שיש לארגן את הרבנים העצמאיים ולדרוש שבאסיפה ידונו בעיקר בבעיות המיוחדות לרבני הקהילות. בסיומו הראשון לארגן את הרבנים עלה בתוהו. אמנם מפה לאוזן הסכימו רובם לדעתו וגם התמרמרו על התקופים. באסיפה, אולם פחד הפרנסה מנעם מלהתמרד על התקופים. אחדים מירידי של ר' חיים פישל יצוהו, שגם הוא יקבל עליו את הדין, כדי להימנע מחמתם של התקופים. ברם, ר' חיים פישל, שכבוד התורה והרבנות וטובת הקהילות היו נגד עיניו, סירב להיכנע וידיו לא רפו. הוא המשיך בתעמולתו בקרב הרבנים וחיפה לשעת-פישור. ואמנם זו לא איחרה לבוא, וברגע המכריע היתה ידו על העליונה.

באחת הישיבות של האסיפה הציע אדמו"ר מפורסם ובעל השפעה גדולה, שאסיפת הרבנים תדרוש מן השלטון, שימנה "עצורה רבנית" בדרגת "פוסק אחרון", ותפקידה יהיה לפקח על כל הגדפס בעברית ובאידיש. כלומר, שיהיה אסור להדפיס שום ספר, חוברת או עתון בשתי שפות אלה. בלי גושפנקא של ה"עצורה הרבנית", הצעה קיצונית זו, שבאח במפתיע אפילו למקורבי "החצרות", הממה את הרבנים. הרוב המכריע התנגד בהחלט לצעד אינקוויזיציוני כזה. אבל אף אחד מן הרבנים לא העיז לערער בגלוי על הצעתו של האדמו"ר המפורסם, שאפשר כבר קדמו והסכימו עליה רוב האדמו"רים. היה ברור, שההצעה תתקבל בקלות המיעוט הקיצוני, תואיל והרוב יימנע מן ההצבעה, ודיכאון וייאוש ואול-ליד השתלרו על הרבנים. אך תנה קם ממקומו רבה של סייני, ובקול רועד מהתרגשות ביקש את רשות הדיבור. בחרפות יתירה תקף את הרוצים להנהיג שלטון רודני גם בין גדולי התורה, שהיא סטייה מובהקת מדרך התורה שאמרה "אחרי רבים להטות", ושלל בכל תוקף את ההצעה ל"עצורה רבנית" המתנגדת למוסר היהדות וצילתה מרובה מחמתה. דבריו שנאמרו ברתת-קודש, עשו רושם כביר, וכשגמר את נאומו הנהלב, שאן אולם האסיפה ממחאות-הכפיים, במעששו זה הכריע את הפך, ובהצבעת היה רוב מוחלט נגד ההצעה, והרבי המציע עזב את האסיפה לאות הפגנה. כשנודע הדבר בעיר, הרפי עתוני וארישה לכתוב בשבחו של ר' חיים פישל עפשטיין, שהגן על כבוד ישראל ומנע מחלוקת גדולה וחילול השם. אחד העיתונים אף ציינ אותו כ"רודיציב היהודי"². שמו נת-

(2) רודיציב — חבר ה"דומא" (בית-הנבחרים) הרוסי ואחד הנאמרים המצוינים במדינה. ליבראל ואוהב ישראל, הגן בישיבות ה"דומא" על כבוד ישראל וגם מנע הריבה גזירות מיוחדת רוסית.

פרסם אז לתהילה בכל המדינה, והוא רק בן שלושים וחמש שנה.

בכל שנות רבנותו היה ר' חיים פישל מעורה לא רק בחיי הציבור של קהילתו, אלא גם נתן את דעתו על מצבו של כל יחיד, הספיר פנים לכל מר-גפש, הדריכו, יעצו, ובשעת דוחקו גם בא לעזרתו בתמיכה או בגמילות-חסד. אף היה משתדל להתקרב אל בני ההמון והיה מסיח עמוסם תכופות, כדי להפיר את כעיוותיהם, ואותה שעה היה גם מדבר כאחד מהם, בשפת ההמון. דבר זה היה לחידה בעיני אלה, שהפירוהו כאיטסנים וידעו שחונך באוירה אפרתית ללא לעצמו שיח-ישיג עם שכבות ההמון. תכונתו זו של העממיות סיגל לעצמו בתחילת רבנותו בכוח ערותו הנפשית ומפני מעשה שהיה, ומאז היתה כחלק מישותו ושיטת חייו. הדבר קרה בשבועות הראשונים לבואו לעיירה הרוחבה — מקום רבנותו הראשון. ישב לו הרב הצעיר בחדרו המיוחד שקוע בעיון, והנה קול אשה עלה באוזניו: „בוקר טוב, רבי, חלום רע חלמתי הלילה, ואני רוצה שהרב יסתור לי החלום”. חיוך קל חלף על פני הרב ובלא להרים עיניו אל העומדת לפניו, אמר ברוגו מעושה: „אין אני רבי של חסידים ואף לא „בעל-שם”, אין אני פותר חלומות”. מאוכזבה יצאה האשה את חדר הרב, ומפודוודור הבית נשמעה גענית בכית. הרבנית מיהרה לראות מי תפוצה, ודרך הדלת הפתוחה הגיע לאוזני הרב קול האשה המת-ייפחת וטוענת: „אוי ואבוי לי! חלמתי, שמחו עלי בעלי ובנוגו היחיד, ואם הרב אינו רוצה להיטיב חלומי, רע ומר מזלי”. הרבנית ניסתה להרגיע את האשה, שהחלומות שוא ידברו, אבל האשה מיאנה הינחם והטיפה לגעות בבכי. בכיה של האשה וצערה החרידו את לבו הרהום של הרב ורעד עבר בכל גופו. האומנם — שאל את עצמו — יתאכזרתי על האשה ותמימה, בשביל פגיעה מדומה

בכבוד? הוא מיהר לצאת אל הפרוודור ואמר אל האשה:
 "לכי לשלום הביתה, אל בעלך ובנכם. חלומך שמתו, סימן
 טוב הוא שיאריכו ימים. חלום טוב חלמת". בשמוע האשה
 את דברי הרב קרנו פניה האמה אל הרבנית כמנצחת:
 "אבל ידעתי, שתרב שיחיה יודע חלומי". מקרה קל-ערך
 זה גרש רועם חזק בנפשו של הרב הצעיר ועורר אותו
 לשבת ולחשוב יפה את חשבון עולמו בדרך רבנותו,
 והוא בא לידי מסקנה, שתפקידו של רב הוא לא רק פסקי
 שאלות וצורכי הרבים, אלא גם להיות אב ופטרון לכל
 אחד מבני עדתו, ובמיוחד לפשוטים ולתמימים שבהם.
 מאז ירד אל העם, למד דרך חייו ובעיותיו והדריכו בצד לו.

ב. תולדותיו

רבי חיים פישל עפשטיין נולד בב"א באייר תל"ד,
 בעיר טאורויג שבפלך קובנה. מוצאו מגזע רבנים מפור-
 סמים. אביו התייחס על משפחת הגאון רבי יחזקאל לנדא,
 בעל ה"גודע ביהודה", ואמו על משפחת הגאון רבי אליעזר
 מקאליש. את ראשית חינוכו קיבל אצל אביו, רבי דוד
 שלמה, שהיה "מלמד-גמרא", ועד מהרה נתגלו כשרונותיו
 המצויינים, שחונן בתפיסה מהירה ובזכרון נפלא. סרדות
 עול הפרנסה מגעו מן האב לספל בחינוך ילדו במידה
 מספיקה, וחינוכו נמסר לשני זקניו — אבי-אביו, רבי
 צבי עפשטיין, ואבי-אמו, רבי דוד שרשבסקי, היינו ומיץ
 בטאורויג. הם "ספו לו כתורא", ובמשך שנים אחדות
 קנה ידיעה יסודית בהרבה מסוגיות הש"ס ומסכתות
 אחדות היו שגורות על פיו. מהם עבר ללמוד אצל הגאון
 רבי מאיר קלמר, שהיה או ראש הישיבה בטאורויג (הוא
 היה רבם של הרבה מגדולי הדור, וגם רבו המובהק של
 הגאון ר' יעקב יוסף חרית, רב הפולק בניי-יורק), ומשהגיע
 לגיל מצוות למד זמן מסוים אצל הגאון רבי אלכסנדר

משה לפידות. רבה של ראסיין, וגם אצל הגאון רבי גרשון מנדיל זיוו, רבה של טאורייג.

בן שש-עשרה יצא לישיבת ואלוה'יך. ראש הישיבה, הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, עמד תיכף לא רק על כשרונותיו המצוינים וידיעותיו המרובות בש"ס ומפרי-שניו, אלא גם על סגולותיו הנפשיות והליכותיו הנאצלות. ולמרות גילו הצעיר קירבהו מאוד וכינה אותו בשם "הצעיר-הגדול מטאורייג". גם ניבא לו עתיד מזהיר בתור רב בישראל ועודדו להתכונן לרבנות. רק שנה מזהיר בתור בוואלוז'ין (לפי שאתה שעה, בשבט תרנ"ב, נסגרה היי-שיבה בגזירת השלטון). אבל במשך תקופה קצרה זו הצליח מאוד בלימודיו, וכביר סוד שאינו מאבד טיפה קלט את תורת רבו הגדול וסיגל לעצמו את דרך הלימוד הוואלוז'ינית. אף למד שם את ה"אלף-בית" של תורת הציונות והתקרב לתנועת "חובבי ציון". בשו"ב לבית הוריו, כבר גמלה תחלטתו על מטרות חיוז — להיות רב בישראל. אז התחיל לשקוד בהתמדה גדולה על ספרי ה"פוסקים", ועוד טרם מלאו לו תשע-עשרה שנה נסמך מרביותו הגאונית: רבי אלכסנדר משה לפידות מראסיין ורבי גרשון מנדיל זיוו מטאורייג.

ברם, הוא לא הסתפק בתעודות ה"סמיכה". כבר הספיק לעמוד על בעיות הדור, ובתפקיד הרבנות ראו משימה גדולה ורבת-אחריות. לא רק כלפי פנים אלא גם כלפי חוץ, והתחיל לשקוד גם על לימודי שפות ומדעים, לקיים "יופיפותו של יפת יהא באותלי שם", ואמנם, מלבד השפה העברית, שהיה בקי בדיקדוקה ובספרותה, ידע גם רוסית וגרמנית על בוריין וקרא הרבה בספרותן המדעית והקלאסית.

בשנת תרנ"ה נשא לאשה את בתו של רבי ברוך נתנאל נייזוידל, ששימש אז דיין ומו"צ בטאורייג.

כשנה לאחר חתונתו יצא ללמוד ב"כולל" המפורסם בעיר קובנה. כדי להתמחות במקצוע הרבנות "הלכה למעשה" וגם בדרשנות (אברכי ה"פולל" היו נוהגים לדרוש בבתי-הכנסיות שבציר, בצהרי שבתות וגם בין מנחה למערב בימות החול). ב"כולל" השתלמו אז הרפה אברכים בעלי כשרונות ומופלגים בתורה ואחדים מהם תפסו אחרי-כן מקום מיוחד במקצוע הרבנות. בין אברכים מצוינים אלה ההבלט האברך מטאוריק כאחד המצויינים, וגסמך להוראה מאת הגאונים רבי משה דנישבסקי, רבה של סלובודקה, רבי שלמה הפזן מוויילנה, ורבי שמעון דוד, רבה של שדליץ.

ג. על כיסא הרבנות

בשנת תרנ"ז קרה בעיירה הרחובה שבפמלך מינסק מקרה בלתי-טבעי, שהיה לשיחה בפי הבריות בכל הסביבה. רבה של העיירה הואשם, שבישיבתו בד"ץ זיכה את החייב ששיחרו בסכום כסף. האשמה הובאה בפני בית-דין של רבנים, ולאחר שנתפרר כשלונו של הרב, הועבר מרבנותו. יחודי העיירה היו מאוד מאוכזבים ומבווישים מן המאורע, ולא מיהרו למנות עליהם רב חדש. קרוב לעשרים מועמדים כבר עמדו ל"גיסיו", וכולם חזרו כלעומת שבאו. רק עם בואו של רבי חיים פישל עפשטיין, היתה רוח אחרת עם הקהילה. כבר בחיצוניותו האצילית ובגיימסיו הנאים עשה רושם, ואחרי שגם "דרשת הניסיון" הקסימה את קול השומעים, התקיימה כבר במוצאי אותה שבת אסיפה תכופה של חברי הקהילה, ובהסכמה כללית ניתן כתר הרבנות בראשו. עברו רק חדשים אחדים ויחודי הרחובה נזכרו לדעת, שלא טעו במקחם. כאב רחום דאג הרב החדש לצורכי בני עדתו. בבואו לעיירה מצא את בית-המרחץ המרוקק הרוסים למחצה, וקופת הקהל ריקה. עמד ולוה

על אחריות עצמו שמונה מאות רובל, ועד מהרה התנוסס לתפארה בית-מרחץ משוכלל עם כל הנחות של הימים ההם וגם מקווה חדשה. ראשי הקהל התחייבו לפרוע את החלואה בתשלומים שנתיים, אבל לא בכל שנה יכלו לעמוד בהתחייבותם. רק שש שנים לאחר שכבר עזב את הרוחבה, פרעו לו את התשלום האחרון של החוב.

ועוד מעשה אחד אירע בקהילת הרוחבה, שניתן לו להרב הצעיר להתגורר בו ולחבוע את עלבון עדתו. יהודי הרוחבה חכרו שדה-מרעה לבהמותיהם מידי בעלת-האחוזה הקרובה. ה"פריצה", שקיבלה טבין ותקילין בשכרה, העי מידה לרשות היהודים אפר של זיבורית, ובהמותיהם רעבו ומיעטו את מנת חלבן. הרב עפשטיין הגיש בשם העדה היהודית תלונה לבית-המשפט על בעלת-האחוזה, וגם הופיע בעצמו כטוען בבית-הדין. אופן הרצאת טענותיו ובקיאותו בחוק הרוסי, עשו רושם גדול על השופטים וחייבו את בעלת האחוזה להעמיד אפר אחר לרשות היהודים או להחזיר להם את דמי-החכירה כשלמותם.

אף כשהתחיל ראש השוטרים של העירה להציג ליהודים ואסר עליהם את פתיחת החנויות ביום הראשון לשבוע, הלך הרב עפשטיין לעיר המחוז סלוצק ולאחר השתדלות מרובה לפני קצין המשטרה המחוזית, הועבר ראש-השוטרים של הרוחבה למקום אחר. ברור, שהשתדלותיו של אלה לטובת אנשי קהילתו העלו את חיד-ערכו וחשיבותו והיה רצוי ומקובל על כל שכבות העדה.

ברם, אין כלל בלי יוצא מן הכלל. כיוון שהיה הרב עפשטיין חובב-ציון גלוב, עורר בדרשותיו את אנשי עדתו שיעזרו לבניין ארץ-ישראל, וגם השפיע עליהם לשקול את ה"שקל" הציוני ולרכוש מגיות של "אוצר התיישבות היהודים". דבר זה היה למורת-רוחם של המתנגדים לתנועת "חובבי ציון", אבל בזכות גדולתו בתורה ויושר

הליכותיו עם אלהים ואנשים, העלימו עין מ"עוונות" הציונות שלו. רק קנאי קיצוני אחד נמצא ב"עיר", שלא רצה להשלים עם "ציונותו" של הרב. ועמד ו"אכל בו קורצא". הוא כתב דילטוריה לנציב הפלך בעיר מינסק, שרבה של ה"רחובה אינו נאמן עם מלכו ונותן ידו למורדים במלכות. יום אחד חופיע בביתו של הרב חוקר מיוחד מנציבות הפלך בלוויית שוטרי הבולשת ("אוכראנה"), ובדקו בדקיה יסודית בחורים ובסדקים ולקחו עמם את כל כתביו. רק כעבור חדשים אחדים הוחזרו לו כתביו בצירוף מכתב-התנצלות מנציב המחוז.

עד מהרה יצאו מוניטין לר' חיים מישל כמורה-הוראה מובהק בכל ערי הסביבה, והרבה רבנים פנו אליו בשאלות-יתים וזחמורות וגם קיבלו את חוות-דעתו כפסק-הלכה. במיוחד נתפרסם כמומחה לדיני ממונות, ורבי הסביבה היו מומינים אותו לעריהם לדון ולפשר סכסוכים מטופכים. גם רבה של סלוצק, הגאון רבי מאיר פיימר, היה מצרפו לדיונים בענייני ממונות ורגיל היה בפיו: "רבה של ה"רחובה מקומו בסלוצק, קלצק או גיסוויץ, ולא בה"רחובה. לא תארך ישיבתו בה".

ואמנם, ניבא רבה של סלוצק וידע מה שניבא. כעבור עשר שנים לבואו של רבי חיים מישל לה"רחובה, לקח אחר-ככה" לשבת על כיסא הרבנות של קהילת סייני בפלך סובאלק, שיצאו לה מוניטין בעולם בגדולי רבניה. אחד מרבניה המפורסמים היה הגאון רבי יהודה פכר, מחבר "גמלי הגרייב" על כל השיט. אף קדם להרב עפשטיין ברבנות סייני אחד מגדולי הדור, הגאון רבי משה עפשטיין לוריא, מחברם של י"ב ספרים הלכיים, והרב עפשטיין הוא שבא במקומו, לאחר שנתמנה הלה, בשנת תרס"ז, לרבה של סובאלק. העובדה שקהילת סייני בחרה ברב צעיר בן שלושים-וארבע, שהיה קודם רב ב"עיר קטנה,

עוררה תימהון גדול בחוגי הרבנים. אחרים מיידידי של ר' חיים פישל גם ניסו להניאו מלקבל את הרבנות של סיניג, בחששם שלא יוכל לעמוד בה ויבולע לשמו הטוב. ברם, עבר רק זמן קצר והכל נוכחו לדעת, שראוי והנחו הוא לאיצטלה זו. גם כאן נתפרסם שמו להחילה בכל הסביבה. הן כגדול בתורה ובעל-הוראה מובהק והן כעסקן בצורכי הכלל. רבנים מפורסמים וקשישים ממנו התייעצו עמו בענייני הלכה חמורים וגם בענייני קהילותיהם, ושמעו הטוב פילס לו מהלכים בין גדולי הדור.

בראשית שנת תרע"ד הדפיס את הפרך הראשון של ספרו „תשובה שלמה“ — שאלות ותשובות הלכה-למעשה וגם חידושים בענייני „אורח חיים“ ו„יורה דעה“. הספר עשה בשעתו רושם גדול בחוגי הרבנים ולומדי התורה, ופרסומו של מחברו הגיע עד לונדון. אותה שעת נתפנה כיסא הרבנות של הקהילה החשובה „מחזיקי הדת“ בלונדון, ורבי חיים פישל הוזמן לכהן במשרה כבודה זו. לאחר שהתייעץ עם אחרים מגדולי הדור נענה להזמנה, אבל עוד הוא מסדר את ענייניו בסיניג ומתכוון לעבור ללונדון, פרצה מלחמת-העולם הראשונה, והוא נשאר בסיניג.

ד. שנות מלחמה וגדודים

שנות מגוריו בסיניג היו תקופת-הזהר בחייו של ר' חיים פישל, שזכה שם לתורה וגדולה במקום אחי. אולם בפרוץ המלחמה, שהרעישו עולם ומלואו ועקרה ערים וקהילות ממקומן, שחה גם הוא מכוס התרעלה.

גם בימי החירום של המלחמה, כשהיי יתורים רבים היו נתונים בסכנת מוות, גילה הרב עפשטיין את רוחו הכפירה ואישיותו הנפלאה, ועמד במבחן אהבת ישראל, שנבלה במטירות-נמש ממש. בעוז רוחו עלה בידו להציל יהודים מציפורני המוות וגם לקוש שם-שמים בתיבים ומי

יודע, אם לא "למחיה" השאירותו ההשגחה בתוך המעורבות של ארץ הדמים. הרבה פעמים סיפן את חייו בימים ההם לטובת הולתו, ואצטין כאן רק מעשים אחדים, שעשו בשעתם רושם גדול בכל הסביבה והדם נשמע למרחוק. במשך חדשים אחדים היתה סיני מרכז החיות, ופעמים אחדות עברה מיד ליד של שני מחנות הלחמים. והנה מנהגו של השובש הגרמני היה לתפוס, עם כיבושה של עיר, את ראשי הדת מכל העדות, כבני-תערוכה להתנגותם הטובה של התושבים. כאשר נכבשה סיני בפעם הראשונה על-ידי הצבא הגרמני בשבוע של ראשי-השנה תרע"ה, מייד תפסו את הרב עפשטיין כבן-תערוכה. באותו יום הובא לסיני הפומר הקאטולי של העיירה הסמוכה סרהיי, שגם הוא נתפס כבן-תערוכה, ושניהם יחד הובלו כסויי-עינים לעיר הפלך סובאלק, שכבר היתה כבושה בידי הגרמנים. כשנודע ליחדי סובאלק, שרבה של סיני נתון במאסר בעירם, מייד התחילו לפעול לשיחרורו. ואמנם אחרי השתדלות מאומצת לפני הקומנדנט הצבאי, נתן הוראה לשחררו וגם להרשותו לשוב לביתו. אולם כשבא שליח הקהילה להודיע להרב עפשטיין על שיחרורו, הופתע מאוד: הרב סירב להשתחרר, אם לא ישחררו יחד אתו גם את הפומר מסרהיי. תנאו של הרב לשיחרורו עשה רושם עז לא רק על היהודים אלא גם על הקומנדנט הגרמני, ושיחרר גם את הפומר. הפומר, שנאמרו ליהודים היתה ידועה בכל הסביבה, היה כמופה תימוח מהפגנתו של הרב לטובתו. בצאתו מבית-הסוהר חיבק ונשק את הרב, וגם הפיע את צערו על שהציק ליהודים בעבר והבטיח שמעתה יהיה להם למגן ולמחסה. ואמנם, עמד הפומר בדיבורו והשונא נהפך לאוהב. לאחר שקמה מדינת ליטא לתחייה, עם חתימת "ברית השלום", והעיריה סרהיי נפלה בחלקה של ליטא, עשה כומר זה הרבה טובות

ליהודי סרהיי והסביבה. באמצעות אחיו שהיה שר חשוב בממשלה הליטאית (דבר זה סח לי הרב ר' ישראל גולדין ז"ל מרז'סטר, שהיה באותם הימים רבה של סרטהי).
לאחר התקפת-פתע של הצבא הרוסי, נהדף הצבא הגרמני מעיר סייני והסביבה בערב יום-הכיבוש תרע"ה. מספר יהודים בני העיירה הסמוכה רוניק, שעם פלישת הכובש עזבו את בתיהם על רכושם וברחו לסייני בעירום ובחוסר-כל. מיהרו לבתיהם עם נסיגת הכובש, כדי להציל לפחות חלק מרכושם. עוד לא הרחיפו לכת ונתקלו בפלוגת קוזאקים מן הצבא הרוסי. נבזלו היהודים והתחילו לרוץ ותקוצאקים ירו אחריהם, וגם תפשו שבעה מהם, שהובאו לסייני והועמדו תיכף למשפט בפני בית-דין צבאי. בית-הדין חרץ את דינם גזר הדין להלליה, כדין מרגלים בחזית. בשעה מאוחרת של צהרי היום נודע הדבר להרב עפשטיין. הוא מיהר לאכול את "הסעודה המפסקת" ולבש את בגדיו החג. אבל במקום ללכת לבית-הכנסת לתפילה, כל נדרים, שם את פעמיו אל המפקדה הצבאית. להשתדל לפני הגנרל הקוזאקי, אטאמן מיסצ'נקו — שהיה מפורסם ברשעותו ועוד יותר בשנאתו ליהודים — לטובת שבעת הנידונים. בהשתדלותו זו היה משום סכנת-נפש ממש. בדרך-אל המיפקדה פגש הרב את הקצין הצבאי של העיר סייני, שהיה מזדמן אותו לעתים קרובות בטכסים של השבעת החיילים היהודים והיו נוהגים ידירות זה בזה. כששמע מפי הרב לאן רגליו מועדות ועל משמטת המעמידתו בסכנה, הפגיע את רצונו ללוות את הרב לבית המיפקדה, וכן עשה. בוכות לווייתו של הקצין הצבאי נתרצה הגנרל הקוזאקי לקבלם תיכף לראיון, אבל מששמע על מסרת ביקורו של הרב ואת בקשתו לשחרר את הנידונים לתלייה, השתולל מרוב כעס על חוצפתו של הרב ובפראות קוזאקית התחיל לגדף ולחרף את מערכות ישראל והאשים את כל היהודים

בריוגל לטובת הגרמנים. כל הזמן שנשא הגנראל את מידברותיו על היהודים הארויים שונאי המלך המולדת, הקשיב הרב לדבריו במנוחה חיצונית, אם כי לבו רתח בקרביו. רק משסיים הגנראל את דבריו ושאל כמנצח: "תאם עוד יבקש הרב היהודי לשחרר את אחיו המרגלים?" — ענה הרב עפשטיין: "אמנם ייתכן שמרגלים הם, ולכן לא אבקש שישחררו מיד. אבל היות ודנום לתלייה כמרגלי לים בלא חקירה יסודית, אבקש מכבוד-מעלתו שידחו את תליותם לעשרים-וארבע שעות, ובמשך הזמן הזה יחקרו אם מרגלים הם באמת או נקיים מעוון". וסיים דבריו: "אם כבוד-מעלתו דן אותם כמרגלים רק בשביל יהדותם, הרי גם רבם, שיהודי הוא, מרגל הוא כמותם, ויש לתלותו יחד אתם". לאחר דיון ממושך והמלצת הקצין הצבאי על נאמנותו של הרב למלך ולמולדת, הודיע הגנראל את החלטתו הסופית, והיא: אם יידע הרב לקרוא את כל אחד מן הנידונים בשמו, סימן הדבר שהוא מפרס ויקבל את עדותו שאינם מרגלים. אבל אם לא יידע לקרוא בשם, ודאי מרגלים הם וייתלו עוד הלילה. הוא קרא אז את אחד מסגניו ופקד עליו ללות את הרב עם הקצין הצבאי לבית-הסוהר, ששם הנידונים עצורים, ולהיווכח, אם הרב מפרס בשמותיהם.

הרב שהפיר באמת שישה מהנידונים — שהיו סחרי צמר פשר ולעתים קרובות הביאו לפניו את "שאלותיהם", הואיל והקהילה ברזניק היתה בתחום רבנותו — הסכים תוכף לפשרת הגנראל. בנוכחותו של סגן-הגנראל הצביע על השישה שהפירם וקרא כל אחד מהם בשמו. אבל כשהגיע לנידון השביעי, אמר הרב בקול מצוה: "אותו צריכים לתלות!" "מה?" — תמה סגן-הגנראל. "כן, אדוני — ענת הרב ברצינות מעושה — מפני חטאי היחידים שהרב אינו יודע את שמו". חייך סגן-הגנראל מחמתו של

הרב היהודי, ואחרי היסוס קל ציווה לשחרר את שבעת הנידונים.

ועוד מעשה אחד של מסירות-נפש על קידוש השם עשה ר' חיים פישל. כשחזרו הגרמנים לסייני לאחר מערכה כבדה, התנהגו עם התושבים באכזריות גוראת. קדמו לכך אכזריותות הקשות בכיבוש העיר וגם תבוסתם הגדולה בימים ההם בחזית ממל. כדי לחפות על תעלוליהם שעשו דרשם רב בעולם כולו וגם לרכוש את אמון התושבים, הזמין אליו הקומנדנט הצבאי את רבה של סייני, את סגן-הפישוף הקאמולי של פלך סובאלק, שמקום מושבו היה בסייני, ואת ראש העיר, וביקש מהם שיחתמו על הצהרה האומרת, שיחסו של הנוכח הגרמני אל התושבים האזרחים הוא אנושי, ואפילו ידידותי.

סגן-הפישוף וראש העיר ענו לקומנדנט מניה-וביה, שאינם נוקקים לשפה הגרמנית, אבל אם הרב, הידוע גרמנית, יחתום על ההצהרה, יחתמו גם הם. ברם, הרב עפשטיין סירב לחתום ונימק את סירובו, שבאישורו זה יעמיד בסכנה את יהודי רוסיה. הוא הועמד אז למשפט בפני בית-דין צבאי שנתקיים ביום השבת, ופסק-הדין היה: "שאם לא יחתום הרב על ההצהרה עד הערב — יירדה, אבל גם בערב סירב הרב עפשטיין לחתום על ההצהרה, ועוד הזהיר את הקומנדנט, שאם ימיתוהו — תאשר הריגתו של רב חף מפשע את אכזריותם ותעלוליהם כלפי האזרחים. ברגע האחרון ביטל הקומנדנט את פסק-הדין, ורק פקד להשאיר את השלושה במאסר. בינתיים שוב נסוג הצבא הגרמני מסייני ושלושת הנאסרים נשלחו לפנים הארץ כבני-ערובה. הרב עפשטיין הושם אז במאסר-בית אצל משפחה יהודית במורח-גרמניה, ורק כעבור שבעה שבועות העבירוהו כסיינינים את הקו של החזית הגרמנית ונצטווה לחזור לרוסיה דרך החזית. תחת

משל של כדורים, וללא דגל לבן בידו, עבר את השטח הגדול של החזית, ורק על-פי גס ניצל ממות והצליח להגיע לקובנה. בקובנה הורשה לו לשהות רק עשרים וארבע שעות, ומשם נסע לוויילנה ונפגש שם עם בני משפחתו, שבזמן העדרו מן הפית גורשו מסיני על-ידי הרוסים. מוויילנה נדד עם בני משפחתו עד שהגיע לעיר סלוצק.

זמן קצר לאחר שהתיישב בסלוצק נתקבל ר' חיים מישל כרבה של העיר דורפאט באסטוניה, שבימים ההם קבעו שם את ישיבתם מאות משפחות יהודיות מפליטי פולין וליטא. שם פעל הרבה לחיזוק היהדות ולסידורם של הפליטים, ובכוח השפעתו בחיי הציבור ניאוחו רוב הסוחרים היהודים לסגור את חנויותיהם ביום השבת. אף אירגן את התלמידים היהודים שלמדו באוניברסיטה של דורפאט, שקד על תקנת מצבם החומרי והרוחני, ופעם בשבוע הרצה לפניהם על "מוסר היהדות". לאחר חתימת "ברית השלום" וחברות אסטוניה כמדינה עצמאית, נתמנה הרב עפשטיין ל"רב הפולל" של כל המדינה וגם הוכתר בתואר "דוקטור" על-ידי האוניברסיטה בדורפאט. מימי שבתו בדורפאט מספרים את המעשה הבא: בעת שאסטוניה היתה במצב מלחמה עם רוסיה, ביקש פעם הרב עפשטיין מאת המפקד הצבאי, שישחרר את החיילים היהודים מתפקידיהם בשני הימים הראשונים של חג הפסח. המפקד, שהיה שונא ישראל, שאל אותו בלעג: "האומנם סבור הרב, שבמערכות צבאנו ישנם גם יהודים?" — כרם, הרב עפשטיין לא נתבלבל משחצנות המפקד וענה בשלווה: "גראה, שהרב היהודי יודע על הנעשה בצבא האסטוני יותר מן המפקד. יבקר נא כבודו אתי את בית-הקברות היהודי וראה לו הרבה עשרות קברים של חיילים יהודים

שנפלו במלחמת השיחרור של אסטוניה. נכלם המפקד ומילא את בקשת הרב.

כמסופר מקודם, הזמן הרב עפשטיין בשנת תרע"ד לכהן ברפנות של "מחזיקי הדת" בלודז, אבל מפני שיפוש הדרכים בגלל מאורעות המלחמה, נתקע ברוסיה. יותר משנה חיפו לו ראשי הקהילה הנ"ל שיבוא. ורק אחר שהתרחבו חזיתות המלחמה ומדינת רוסיה הייתה סגורה ומסוגרת, נתנו את כתר הרפנות בראש הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק. רבה של יפו והמושבות, שהתגורר בימים ההם בשווייץ כפליט מלחמה. בשנת תר"פ, כשחזר הרב קוק לארץ ישראל, שוב פנו ראשי קהילת "מחזיקי הדת" אל הרב עפשטיין והזמינוהו לשבת על כיסא הרבנות של קהילתם. גם הפעם נענה להזמנה וגם הפעם לא יצא הדבר לכלל מעשה. בדרכו מורפאט ללונדון דרך העיר ליבוי שבמדינת לאטביה הפצירו בו ראשי הקהילה של ליבוי להיות רבם ומנהיגם, ונתרצה להם. גם בליבוי פעל הרבה לחיזוק התורה והיהדות וגם לטובת הקרנות הציוניות, והיה אחד האישים המרפויים בקרב רבני המדינה.

בשנת תרפ"א נתקיימה בריגה אסיפת רבנים ממדינת לאטביה. לאסיפה זו באה במיוחד משלחת של "אגודת ישראל" בליטא להשתדל ולהשפיע שהרפנות חליטאית תפוסם גילוי-דעת נגד "קרן היסוד", הרב עפשטיין יצא בנאום נלהב להגנת "קרן היסוד" וניהל תעמולה בין הרבנים שלא יתנו את ידם לגילוי-דעת, המנוגד לדעת התורה. במלחמתו זו מצא תומכים ואוהדים בהגאון רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק ובהגאון רבי אליעזר דוד יחיאל רבה של לוצין. אבל מחמת מצב בריאותם לא

השתתפו שני הנאונים האלה באסיפה חזות-דעתם נמכרה בכתב, ומפי עדי-שמיצה ולא מפיהם ממש ועל-כן עלה בידיה של „אגודת ישראל“ לבטל את כוחה של חזות-הדעת והשפיעה על רוב הרבנים שיצביעו בעד ההחלטה נגד „קרן היסוד“. לאחר שנתקבלה ההחלטה השלילית, מסר הרב עפשטיין הצהרה בשם המיעוט לאמור: „היות והחזק-לטה נתקבלה ברוב קטן וגם זה בהשפעה בלתי-תנונה מבחוץ, היות וההחלטה היא נגד מצוות יישוב ארץ ישראל, שלדעת הרבה פוסקים היא „מצוה מן התורה“ גם בזמן הזה, לכן לא יבטלו רבני „המיעוט“ את דעתם מפני דעת „הרוב“, וגם להבא ימשיכו בפעולותיהם לטובת „קרן היסוד“ ובניין הארץ. באסיפה זו, שאל רב אחד מ„אגודת ישראל“ את הרב עפשטיין, איך אין הוא מפחד מאימת הדין ונותן ידו לציונים, שהם פושעים וסופרים, ותשובתו הייתה: „בשביל שאני „מורח“ אירש גיתנום בעד התחב-רותי למחללי-דת, ואם אספם לשיטת ההתגדלות של „אגודת ישראל“, אירש גיתנום בעד התגדלותי לבניין ארץ-ישראל. ובכן, בין כך ובין כך כן-גיתנום אני — וגיתנום עם ארץ-ישראל נראה לי יותר.“

ה. משנתו וספריו

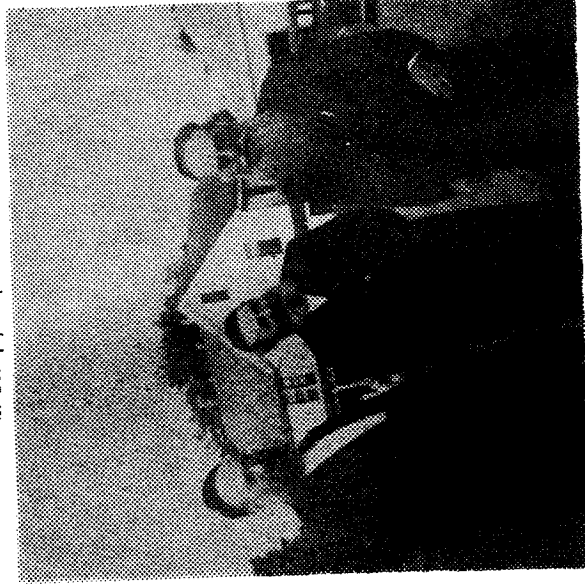
דרך לימודו של ר' חיים פישל הייתה כמותית ואיכותית כאחד — רכישת הרבה ידיעות וצריפתן בכור-ההגיון. כל ימי קיים „ובתורה אתה עמלי“ וקנייני תורתו היו: שקידה עצומה, שאיפה לעמוד על מקורו של דבר, העמקה עיונית להבין דברי חכמים וחידותם. כל חידושי מוסדים על ההגיון הבריא והשכל הישר וטבוע עליהם חותמו של בקי, סדרן ומשטן. אין תנא מרבה בפלפול-סרק ואינו הולך סחור-סחור. הוא ניגש ישר למקורות העניין הנדון, מבררם ומלבנם ומסיק מסקנה.

ח. קרלינסקי

במיוחד בולטת שיטת-לימודו זה בתשובותיו לרבנים
 "הלכה למעשה", שהדפיס בשני הכרכים של ספרו "תשובה
 שלמה". ספרו זה הוא אוצר שלם של חידושים ופסקי-
 הלכה שהעלה על הכתב בתקופה של יותר מחמישים שנה

תמונתו האחרונה

בגישה עם ידידו מתקופת רבנותו בהרדובה בקייטנה בספרינג-
 וואל, ניו-יורק, בקיץ תשי"א.

מימין לשמאל: רבי חיים מישל עפשטיין, רבי ישעיה קארלינסקי
 — חרסי-חרפי"א, רבה של הקהילות ליובוויץ והוחוביץ בפלך
 מינסק, בתרפ"ז—תשי"א רב בני-יורק ומראשי אגודת הרבנים
 האר"ב וקאנאדה; רבי משה בונים סומשוב, עורך הקובץ החורגי
 "גדול חורדי" בסלוצק, ואח"כ רב בברקליה, נ. י. ובר כולם לברכה.

— תרמ"ט—תש"א: משנת תרמ"ט עד תרפ"ג על אדמת אירופה, ומתרפ"ג עד תש"א על אדמת אמריקה. כוח ה"הירוש" התפתח אצלו בעודנו עלם צעיר. כבר בתרמ"ט בא במשא-זמון של הלכה עם דודו — אחי אמו — רבי אריה ליב שרשבסקי, שהיה אז רב באמריקה בעיר דיימוין, איובה. דודו, שהיה גדול בתורה ורב מובהק, הציע שאלות לפני בן אחותו הצעיר רק לשם שעשועים, כדי לעודדו שיתמיד בלימודיו. גם הוא "היניק וחכים" הבין זאת, ובתשובתו לדודו מיום כ"ה אייר תרמ"ט הוא כותב לו: "הנה מה ששלח דודי אהובי אלי חידושי בעניין 'סחורה בדבר האסור' וביקש ממני לחוות דעתי, ידעתי כי לא לדירי צריך אך לנסותי חפץ ולחדודי הוא דקבעי...". אבל צא וראה, שתשובתו בנידון זה כתובה בבקאות ובחריפות של זקן ודגיל וגם הוא מסכם הלכה-למעשה בביטחון עצמי ובסמכות של מורה-הוראה מובהק, ולא של נער בן חמש-עשרה שנה. ואמנם לא עברו ימים רבים וה"משיב" לשם שעשועים, נעשה "משיב" לרבים, ורבים היושבים על מדין היו מציעים לפניו שאלותיהם החמורות ומתחשבים עם חוות-דעתו כעם דעת גדולים.

כבר בראשית רבנותו, היה מורה-הוראה ולא מ"ר"א הוראה". הוראותיו ברורות ופסקניות ואינו נרתע מלהביע את דעתו אפילו בעניינים חמורים. "לא ניתנה תורה למלאכי השרת", והיה לו ביטחון עצמי שבסייעתא דשמיא לא ייכשל בדבר הלכה. גם נקוט כינוי הכלל "כוח הדתירא עדיף", ובפרט בענייני עגונות או להתיר אשה על בעלה. ואף-על-פי-כן, היו "שאלות" שנוקט להן בעצירתו שלא לרצונו, ורק מפני כבודו של השואל, או מפני שרבנים אחרים לא רצו לספל בדבר. כשחזתו רבי ברוך נתנאל נייבוידל, המו"צ בסאורויג, מבקש ממנו שיוזקק לעניין מסובך של עגונה, הוא כותב לו בתשובתו מיום כ"א כסלו

תר"ס: "והנה ראוי היה לבלי להדקק בענין זה. כי הנני צעיר לימים ולא גמירנא טובא. אך מאשר כת"ר חותני ביקש ממני כי אודקק לזה. לא אוכל לעבור על מוצא פירי. בתמשך תשובתו הוא מראה את ידו החזקה ברוב בקיאות ותבנת בתנאי החיוב והשלילה של הנידון, והוא מסיים: "באופן כזה. דרינא בהדייכו בשרירותא דהאי אתתא". וכאשר פנה אליו רב שכן, רבי מרדכי מאיר זילברמן, רבה של הארסק, הסמוכה להרזוובה (היה במשך שלושים שנות חייו האחרונות אחד מחשובי הרבנים בברוקלין), וביקשו שיודיעוהו את חוות-דעתו בעניין אדם אחד שקנה מחברו כל מצותיו תמורה מאה רובל כסף, ועתה מתחרט הקונה ורוצה לבטל את הקניין, הוא עונה לו בתשובתו מיום ג' קדושים תר"ס: "הנה להשיב בזה כמורה ודאין אין אני חפץ, אך בשביל כבוד כת"ר אודיעוהו בזה הערות אחדות". וכן כשפונה אליו הרב הנ"ל ומבקש ממנו לעיין בדינה של אשה אחת, שילדה בן בעת ששרת בעלה בצבא, והיא טוענת שנברי אנס אותה וממנו נתעברה — אם היא מותרת לבעלה, הוא כותב לו בתשובתו מאסריתג של סוכות תרס"ב: "באמת לא היה ברצוני להשיב דבר בעניין כזה, ודבר זה צריך להיפטר בוקני הדור המפורסמים דפקיעי שמייהו, ואנכי עודני צעיר לימים ולא לי לחוות דעה בעניינים כאלה. אך לרוב תפצרת כת"ר לא יוכלתי להשיב פנים, ומה גם בהודיעו אותי כי אלה שזכו לשם הנם משתמשים ולא יחפצו להשיב לשואל דבר ומונעים ב". אמרתי אם במקום ש"בעלי-תשובה" עומדים אין צדיקים כמותם רוצים לעמוד, מה יעשה רב באחת מעיי ישראל אם נקרה לפניו עניין כזה, ועד אנה יחזו אלה העלובים. לכן הנני להשתדל לכתוב העלצ"ד (= תעראה לפי עניות דעתי) בעניין זה בע"ה ומה אבקש כי יורני שלא אנשל בדבר הלכה. לאחר הקדמה זו הוא קובע בנאוניות נמלאה

את נקודות הספקות שבנידון ומצטט את הדעות המנוגדות של גדולי הפוסקים, ומסכם להלכה: "מכל זה נראה, דאם הבצל מאמין בצדקת אשתו דקושטא קאמרה, ואם עד עתה התנהגה כשורה כבנות ישראל כשורות, יש להתירה לבעלה. ואם יספיקו לזה עוד שני רבנים מובהקים, גם אני נמנה עמם להתירה לבעלה".

אף היה נזהר בתחילה מלהכניס ראשו כמכריע בהוראה השנוייה במחלוקת, בין שני רבנים המנוחים זה את זה בהלכה. ופעם כשיצא רבה של האוסק לערער על הוראתו של רב אחד וביקש מהרב עפשטיין שיכריע הדין עם מי, הוא עונה לו בתשובתו מל"ג בעומר תרס"ד: "מה ששאל על דבר מה שהתיר אחד הרבנים להאכיל בפסח לפרות חולבות מוץ של תבואה עם נסיוכי דחלבא והתיר גם לאכול החלב בפסח, וכברו מפסק בזה ושאל ממני לחוות דעתי אם טב הורה האי מרבנן, לא חפצתי להשיב בדבר הזה אשר כפי הנראה הוא כבר במחלוקת שנוי ולמה לי להיפנס בפירצה זו שפרצו כבר. אך באשר כת"ר דרש ממני פעם אחר פעם להשיב לו, הנני משיב לו הנראה לענ"ד ואיני חפץ לדעת מי הוא המחיר ומי המערער, כי אין לי עסק עם אנשים פרטים רק עם הלכה ברורה, ותורתו הקדושה אמת היא ואין גושאין בה פנים". ואחרי שהוא מאריך בתשובתו ומצדיק בתנאים ידועים את הוראתו של הרב המחיר, הוא חוזר ואומר: "כל זה כתבתי רק להפצרת כת"ר, כי אין אני חפץ להתעניין בעניין שכבר גדלה המחלוקת וכן הניצחון גדול".

ברם, תקופת היסוסיו הנפשניים בשעה שנוקד להשיב על שאלה חמורה או על הוראה השנוייה במחלוקת, לא ארכה ימים רבים. פירוטו מרבה לא העבירו על דעתו, ולא גבה לבו. אדרבה, הוא הוסיף לשקוד בש"ס ופוסקים ובמיוחד בספרי ה"שאלות ותשובות", כדי להרבות את

דיעותיו ולעמוד על דרכי ה"משיבים" שקדמוהו — בהבנת דבר מתוך דבר ולדמות מלוא למלוא. ואמנם, הרחבת אופקו בענייני הלכה-למעשה יחד עם העובדה שומק לסייעתא לשמיא ויצאו לו מוניטין כמורה-הוראה, אימצו את רוחו וחיסנו אותו בביטחון עצמי. וכאשר פונה אליו בשנת תרס"ז הרב ר' יצחק גולדברג, מגדולי בעלי ההוראה בעיר מינסק, ושואל חוות-דעתו כמכריע בהוראה אחת שהוא אסר ואחרים התירו, שוב אין רבה של הרווחה — האברך בן השלושים ושלוש — מנסה להשתמט מלהשיב בדבר השנוי במחלוקת. כלי-זינו עליו, והוא שש ללחום מלחמתה של תורה ולהצדיק את הצדיק. במקום להקדים לתשובתו: "למה לי להיפנס בפירצה זו שפרצו כבר", הוא מקדים: "וענותותו תרבעו לשאל חוות-דעתו". כלומר, מתפלא הוא שמורה-הוראה כמותו פונה אליו בשאלה. רק עבר העשור הראשון לרבעותו, וה"משיב" לרבנים מהעצירות הסמוכות לקהלתו, נעשה "תל-פיות" גם לרבנים מפורסמים ובעלי הוראה מובהקים, המתעצצים אותו בענייני דת ודין בעת שהם נמצאים במבוכה הלכית.

גם בבואו לאמריקה בשנת תרפ"ג, תפס תיכף מקום מכובד כבעל-הוראה מובהק, ורבנים מקרוב ומרחוק פנו אליו בשאלותיהם. אמנם לא הרי "שאלות" אמריקה כהרי "שאלות" אירופה, והרבה מהן היו שאלות חדשות ואופיי-ניות לפי המקום והזמן ואין להן זכר בספרי הפוסקים. אולם ככוח בקיאותו העצומה ותפיסתו המהירה, עמד עד מהרה גם על טיבן של בעיות אלה וידע להוציא דינן, אם לשבט או לחסד, לאור ההלכה.

וכה דבריו בנדון, בהקדמתו לספרו שו"ת "תשובה שלמה" חלק שני: "ובכל עת מתחדשים ענינים הצריכים פתרון לפי דרך יצוהו, וחכמי כל דור ודור חוקרים ודורשים איך להתנהג עם דרכי החיים המתחדשים תמיד

ומבקשים הארה והערכה על-פי התורה. ולפי כוונה זאת הירו לנו חז"ל באמנם: "כל השונה הלכות בכל יום", לא-אמרו כל "הלומד" רק כל "השונה", כי ישנם ענינים שלא נחחדשו עוד בבית המדרש ואי-אפשר ללמד, רק צריכים שינוי וביאור להבין דבר מתוך דבר בענינים המתחדשים בכל יום, ולא עמדו עליהם רבותינו הגדולים בדורות הקדומים, רק צריכים שינוי והתעמקות בדבריהם איך לבאר ענינים פאלה ולהבין מדברי רבותינו איך לדקדק בדבריהם ולבאר פאלה הענינים המתחדשים לפרשם ולמצוא פתרונים נכונים על-פי התורה... ובעזרת השם, בארתי גם איזו הלכות בענינים כאלה שנתחדשו בימינו...".

ואמנם, מאז בואו לאמריקה הודק להרבה מהבעיות המחודשות. כגון: פתיחת מקור חשמלי בשבת; שמיעת שופר על-ידי הראדיו; הריקן מלאכותי; גירות — אם מותר לסדר קידושין לגר או גירות שלא נתגירו אלא בשביל להינשא ליהודים; נשפים ומחולות בבתי הכנסיות. כשרות, הכשרים ועוד. אחת השאלות שתראה בה סמכות הלכית, היתה בעניין נישואין אזרחיים בערכאות. כלומר, אם זוג יהודי שהתחתן רק לפי חוקי המדינה ולא כדת משה וישראל, ואחר-כך עיגן הפעל את אשתו וממאן לגרשה או שעקבותיו נעלמו — אם יש להתירה לאחר בלי גט. מתשובתו בבעיה המורה זו, החזית ונשנית בארצות-הברית, ניכר, שהרבה עמל ויגע עד שהגיע למסקנתו, בחתירתו להגיע אל נקודת האמת ההלכית לתקנת בנות ישראל, חשף בבקיאותו העצומה את אצורות הפוסקים הראשונים וגדולי האחרונים שדנים בנוון, ולאחר שניתח באיזמל ההיגיון את שיטותיהם ודעותיהם, הורה הלכה למעשה — שבמקרים מסוימים אין בזה משום קידושין וחיא מותרת להינשא לאחר בלי גט. ברם, כנגיל בעניין חמור כזה — זה מתיר וזה אוסר, והרבה רבנים מפורסמים,

ובמיחד הגאון רבי יוסף אליהו הנקין שליט"א מניי-זורק, החמירו בדבר וחורו שאשה פזאת דין „אשת-איש" לה מן התורה, והיא אסורה להינשא לאחר בלי גט. נגד המחמירים הללו נלחם ר' חיים פישל את מלחמתה של תורה בארדי-כליות מחושבת, ובאמת-הבנין שבידו הוא מחזק ביסודות מוצקים את הראתו להקל וגם משתדל לפסקם ולמוטט את יסודות המחמירים. וכשחזר הגרי"א הנקין וכתב אליו שוב בנידון והסיף לחזק את הראתו לחומרה מטעם — שאם נתירה בלי גט יגרם הדבר לבטל לגמרי נישואין כדת משה וישראל, כותב לו ר' חיים פישל: „אין הדבר כן, והכשרים לא יסתפקו בנישואי ערכאות... ואדרבה, יש חשש יותר גדול, שאם תאמר שנישואי ערכאות הוי נישואין ותצטרך גט, הרי יש לחשוש שנישואי ערכאות הוי של ערכאות הוי גט... אלא אנא דינא קאמינא, דאם הדין הוא דנישואי ערכאות אינו נישואין לפי דינינו, אין לנו לחפש חומרות ולעגן בנות ישראל בשביל חששות שנחפש מלבנו... ואין לעגן בנות ישראל בדבר שהפוסקים שמי-מיהם אנו שותים מתירים"³.

יש ומתוך תשובתו לשואל אתה עומד על תפיסתו ודקות ראייתו, ולדוגמה:

ר' מרדכי קלאצקא, שהיה רב בדורציטער, שרור בוסטון, פנה אליו בשאלה — אם יש להכשיר גט שנכתב בפרבר העיר הנקרא רוקספורי ובגט כתוב בוסטון. בתשובתו בחר מברר הרב חיים פישל את צדדי ההלכה בנידון ולאחר שהוא מכשיר את הגט כדיעבד, הוא מבא ראיה

(3) ע"י תשובה שלמה, כרך ב', חלק אה"ע, סימנים י"ח וי"ט. אגב, כדאי לציין שבנידון התורני „קול תורה", ירושלים, חוברת יוסף תרצ"ו, נדפסה תשובה מאת הגאון ר' זאב טוורסקי ז"ל מראומיטסרווקה, ובה הוא מסכם להקל, כהראתו של הרב עשטיין.

מהשואל בעצמו, שפרודי העיר נקראים בשם העיר: —
 "והי גם כתר" בעצמו שמענו הוא בחלק העיר וורצ'סטר
 ואי-על-פי-כן חתם רב בבוסטון ולא רב בדורצ'סטר, הרי
 דעיקר השם הוא בוסטון".

ר' חיים פישל הצטיין גם כדרשן וכנאם, הן בתוכן
 והן בצורה, אבל אין דרשותיו סבועות בחינת דרשני דורו
 חמנו, המציין בספרו "מדרש החיים", רואה לפניו יצירה
 קלאסית ארוגה רעיונות מקוריים ופייסנות נפשית. אין
 בדרשותיו פירכות ופריקות וגיבובי דברים של מה בכך.
 הסתכלותו בחיים חודרת, וניבו נמרץ, בסגנון מלוש הוא
 נושא מידברותיו על תעודת האדם ומוסר היהדות וחדר
 לפני ולפנים של מסמוני החיים, הרקע, עליו רקומות
 דרשותיו ואמרותיו, הוא — תכלית הבריאה, שופעות הן
 רטט היצירה ושירת החיים של תכל ומלאה, המשתלבים
 לנקודה מרכזית — "גדולת הבורא", ומכאן רק צעד אחד
 ל"גדולת האדם" שהוא במדרגה של "ותחסרתו מעט
 מאלהים".

והנה דוגמה מפשטות גישתו בהבנת דברי חכמינו,
 כפי שהיא באה לידי ביטוי במאמרו "עץ הדעת", בו הוא
 מדבר על מדרגת האדם הראשון קודם חטא ולאחר החטא.
 קודם החטא כיצד? — "אמר רבי אליעזר: אדם
 הראשון מן הארץ עד לדיקע היה" — האדם בתחילת
 ברייתו היה באמת בחור היצורים ובעל שכל עליון, טרם
 הזעם וזהר ידיעתו הברורה ואמונתו הטהורה, ועוד לא
 ידע לחקור בחקירות של מה-בכך ולהטיל ספק במה

(4) השואל שנה בשאלתו גם אל הגאון דמפורסם ר' אליהו
 קלצקין בירושלים (מקום רבה של לופלין), וגם הוא הורה, שהטעם
 בשם בדיעבד, ועי' ספרו "חוצת הקודש" (ירושלים תרפ"ז), סימן י"א.

שעיני רואות. בכל רמ"ח איבריו היה נתון רק לבוראו וידע אותו ידיעה ברורה ואמיתית. גם את עצמו ידע, והבין מטרת חייו ומה ד' דורש ממנו. וכאשר השרית שואל אותו: "ואני מה שמ"י? — אינו מהסס אף רגע ועונה: "לך נאה להקראות בשם אבותי, שאחא אדון לכל ברייתך". אכן, בעמדו על הארץ התרוומם עד לרקיע וזיע להעריך את סוד קדושת הבריאה והחיים.

ולאחר ההטא כיצד? — "וישמע את קול ד' אלהים מתהלך בגן עדן היום — אמר ר' אבא בר כהנא: "מהלך" לא כתיב כאן אלא "מתהלך", מקפץ ועולה". — אחרי אכלו מעץ הדעת התחיל האדם להתפלסף והספק כבר קינן בלבו. אם מקודם הפיר את בוראו מתוך הפרה מלאה וברורה, וידע כי מלא כל הארץ כבודו ואין מקום להסתר ממנו ולהתחפא מפניו, הנה עתה כבר התחיל לחקור את דרכי צורו וידיעתו את ה' שוב לא היתה בקביעות ובהילוך ישר, כי אם "מקפץ ועולה" — רגע הוא מתרומם לדעת את בוראו, ורגע יפול עד תהום והשטן ילכדהו בכשפיו. מצתה שמע את קול ה' רק "לרוח היום" — לפי אשר תעבור עליו הרוח, אם רוח טהרה או רוח תזוית, ועל כן: "ויתחפא האדם ואשתו" — כבר היה, לפי דעתו, מקום להסתר ולהתחפא מבורא העולם.

אכן, הן בתורתו והוראותיו הן בדרשותיו וגאומיו ניצבת לעינינו אישיותו ודמותו הרוחנית של ר' חיים פישל עפשטיין — כענק רוחני מדור קדום.

ו. על אדמת אמריקה

בחורף שנת הרפ"ג נפרד ר' חיים פישל מקהילתו בליבי ומאדמת אירופה, והיגר לארצות-הפרית. שמו הטוב הלך לפניו ותיקף בבואו לארץ החדשה נתקבל לרב בעיר בייאון, ניו-ג'רסי. רק התחיל להסתדר במקומו החדש,

והוא הזמן לשוב על כיסא הרבנות של הקהילה בעיר ליוורפול (כריסטינה). קהילה זו מלבד היותה עשירה וגם חשובה מצד עצמה, נודעה בימים ההם חשיבות יתירה לכיסא הרבנות שלה. מפני שבמשך השנים תרס"ז—תרפ"ג ישב עליו אחד מגדולי הרבנים באירופה, הרב הגאון ר' שמואל יעקב רבינוביץ, ששימש מקודם רבן של הקהילות מליוורפול נמסר להרב עפשטיין בעת שהשתתף בוועידת "המזרחי" שהתקיימה אז בעיר פייטסבורג, ועד שהוא שוקל בדעתו — מה תהא תשובתו, נודע דבר ההזמנה להרב מאיר פרלין (פר"אילן) והוא השפיע עליו לקנות שביתה באמריקה. עד מהרה הפיר את בעיותיה של היהדות האמריקנית ונעשה פעיל ב"אגודת הרבנים", שראשיה קיבלוהו בכבוד ויקר. ברם, גם על אדמת אמריקה לא פסקו נדודיו ולא בא אל המנוחה המקווה, לפי ערכו ומעמדו. רק שנה אחת עשה בביאון וקיבל רבנות בעיר קליבלנד, אוהיו. בשנת תרפ"ו נתקבל כרבה של "אגודת הקהילות" בסנינגטון, אוהיו, ובשנת תרפ"ח אנו מוצאים אותו בברוקלין, ניו-יורק, כרבה של הקהילה החדשה "בית שלום". אמנם בכל מקום כיבדוהו והעריצוהו והיה מקובל וחביב על אנשי עדתו. אולם הוא ראה את עצמו כשתיל שנעקר מקרקעו ולא הושרש במקום אחר, והיה מלא חרטה על שעזב את רבנותו באירופה והיגר לאמריקה.

בעת שביקר מרן הגרא"י הפתן קוק ו"ל באמריקה, בשנת תרפ"ד, פנו אליו ראשי הקהילה של העיר סנט-לואיס, מיזורי, וביקשוהו שיציע לפניהם אישיות רבנית הראויה לכהן במשרת "רב הפול" של קהילתם. הוא המליץ על ר' חיים פישל, שהיה בימים ההם רב בקליבלנד, אבל מפני טעמים שונים סירב לקבל את ההתמנות. ברם, כשהזמנתו שנית, בשנת תר"ץ, לשוב על כיסא הרבנות

של סנט-לואיס, נחרצה להם — ובמשך שתיים-עשרה שנותיו האחרונות היה האביז' ג'רב הכולל של קהילה חשובה זו. ברבנות של סנט-לואיס, שכל צורכי הערים נחתמים על ידי "ועד העיר", המארגן מכל בחי הכנסיות הרבנים שבעיר, מצא ר' חיים פישל את תיקונו על אדמת אמריקה ובה אל המנוחה. הרבנות בסנט-לואיס דומה היתה כענינו לרבנות אירופאית ממדרגה ראשונה, ונתן לה את כל חילו וכשרונותיו לתקנת הקהילה. הוא הרהיב את פעולות "ועד העיר", תיקן תקנות בענייני הפשרות, חיזק את מוסדות הצדקה והחסד שבעיר, הרעיף תורה למבוגרים וגם התעניין בבתי-החינוך לתינוקות של בית-רבו, ופעל הרבה לתמיכת הישיבות בעולם כולו, ובמיוחד לבנין ארץ ישראל.

כמהגו בקהילות ששימש בהן באירופה, נהג את רבנותו גם באמריקה במקל נועם. אבל שמר על קדושתה של היהדות כעל בבת-עיניו והיה תקיף מאוד בדעתו בכל הגוגע למסודת-אבות ומנהגיי-שורו, ובפרט לכבוד התורה והרבנות.

כל ימי שבתו באמריקה לא השלים ר' חיים פישל עם מעמדו הבזוי של הרב האמריקני — שהוא "בחומר ביד היוצר" ביד נותני לחמו ומימיו. חיחס של ביטול ואי-כבוד מצד ראשי בתי הכנסיות אל רבניהם, גרם לו הרבה צער, ובמסתרם בכחה נמשו, כשראה אנשים שחצנים וגסירות, פוסעים ברגל גאווה ובוז על ראשי מנהיגיהם הרוחניים. כל פעם שנודע לו שבאיו קהילה קמו אנשי-רשע ורוחקים את רגלי רבם, לא חס על מצבי-בראיתו הרופף ועל המורח שבמלטול הדרך, ומיחר לשם כדי להציל את הנרדף מידי רודפיו, ואמנם, בכוח סגולותיו האישיות הדגולות הצליח לחזק ולבסס את מעמדו של הרב בהרבה קהילות ולהשפין שלום בין הצדדים היריבים. ברם,

הוא גם הצטער צער רב על הצד השני של המטבע, על שאנשים בלתי מהוגנים ובורים שלא קראו ולא שנו להלכש ב„איצטלא דרבנן“ ומליכים שולל אנשים ישרים ומכשילים אותם באיסורי עריות ובאכילת נבלות וטרפות. וצוד יותר גדל צערו, כשנודע לו שאיזה רב תמים או מליחמם לקח את איש-הבליעל תחת חסותו ומחפה על מעשיו... הוא דרש מראשי „אגודת הרבנים“ לטור מקודם את מחניהם שלהם ולבער את הקוצים מכם הרבנים החר-דים — כדי שיוכלו לומר: „פזו ראה וקדש“, ורק אחרי-כן יוכלו לנהל „מלחמת-מצוה“ נגד הרבנים שאינם ממתנה היהדות החרדית.

אף קרא תגר על אותם הרבנים, שהיו נותנים „הכש-רים“ בסיטונות ובקפלות בלא שחקרו בטיב התוצרת ובאופן ייצורה, אלא קיבלו את עדותו של המייצר והכשילו את הרבנים — אפילו שלא במתכוון. וכשפנה אליו הגאון ר' שלמה נתן קוטלר, הרב בדיטרוויט, מישגן, בשם „ועד הרבנים“ המקומי, ושאלו לחוות-דעתו בענין ערעורו של רב מכשיר על תקנת „אגודת הרבנים“, לאסור את הפרי-כשאות של בית-חרושת המייצר גם כרכשאות טריפות, — ומפני סיבה מסוימת לא רצה הרב קוטלר להיזקק בעצמו לנידון — ביטל ר' חיים פישל בתשובתו את טענות הרב המערער, שאין פמש בדבריו והם גיבובי-דברים בלי הבנת העניין. בהמשך תשובתו הוא מצדיק את תקנת „אגודת הרבנים“ לגדור את הפרצות בפני הרמאים והמכשילים את הרבנים, ומסיים: „אוי לנו שכך עלתה כימנו, שהדיוטים דלא גמירי ולא סבירי משתללים להרבות בפיתומי מלים ובשביל שחפצים לתת הכשרים על בתי-חרושת כאלה שבעליהם משלמים בעין יפה כמונן ובעד בצע-כסף משתללים לבטל כל תקנה טובה, ועל אלה

אמיתי, שהכשר שנותנים לא בשביל תקנת העשרות רק בשביל לקבל שכר הרבה. הוא רק הכשר לקבל טובא...". בשנת תרצ"ו הוזמן ר' חיים פישל על-ידי הועד הלאומי בארץ ישראל לבוא ולשמר חבר ברבנות הראשית. אבל מפני מצב בריאותו לא נענה להזמנה. על אף רצונו הפכיר להשתקע בארץ ישראל משאת-נפשו ושאיפת חיים. בשנת תש"א הדפיס את הפרך השני מספרו "השובה שלמה" — חידושים והוראות הלכה למעשה בענייני "אבן העזר" וג'חושן משפט", וגם מהדורה תניינא על ענייני "אורח חיים" וג'ירה דעה". ועוד הוא מסדר לדפוס את ספרו הגדול "משנה שלמה" — חידושים וביאורים על הרמב"ם, חטפו המוות ונפטר ביום כ' תמוז תש"ב. והוא בן שישים ושמונה שנה.

יהודי סנס-לואיס, שכיבדו והעריצו את רבם הגאון בחייו, כיבדוהו גם לאחר מותו. כדי להנציח את שמו וזכרו, קיימו כפשוטו את המאמר התלמודי: "וכבוד גדול עשו לו במותו, מלמד — שהושיבו ישיבה על קברו" וייסדו מוסד חינוכי חשוב בשם "ישיבת רבי חיים פישל עפשטיין", בו מקבלים חינוך דתי-לאומי מאות תלמידים ותלמידות — דור המחר של היהדות האמריקנית. יהא זכרו ברוך לנצח!

**RABBI HAYIM FISHEL EPSTEIN
HIS LIFE AND WORKS**

by RABBI CHAIM KARLINSKY

*Reprint from HADOAR
numbers 38 and 39
New York, 1962*

Printed by Futuro Press, Inc.
476 Broadway, New York 13, N. Y.